

FRANSIZ BELGELERİNDE SON HALİFE ABDÜLMECİD VE TÜRKİYE'DE HİLAFETİN KALDIRILMASI

İdris YÜCEL*

ÖZ

Türkiye'de önce 1922 yılında saltanatın ve çok geçmeden 1924 Mart'ında da halifeliğin kaldırılması yakın dönem Türk tarihinin kuşkusuz en önemli kırılma noktaları arasında yer alır. Son halife Abdülmecid'in hilafeti, yalnızca iç kamuoyunu değil, aynı zamanda Hint Müslümanlarından, Arap Yarımadası, Tunus ve Fas'a kadar uzanan geniş İslam coğrafyasını ve bu topraklara hükmeden emperyal güçleri çok yakından ilgilendiriyordu. Kuzey Afrika ve Suriye/Lübnan sahasında Müslüman kolonileri bulunan Fransızlar, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği marifetiyle Vahdeddin'in yurdu terk etmesi ve Abdülmecid'in halife seçilmesini titizlikle takip etmekteydi. Fransız dil ve kültürüne aşinalığı nedeniyle frankofon olarak tanımlanan Halife Abdülmecid, ilk etapta Fransız çıkarları açısından son derece olumlu algılanırken, ilerleyen süreçte Türklerle olan güçlü bağları dolayısıyla Suriye halkı üzerinde sahip olacağı muhtemel nüfuz nedeniyle kuşkuyla karşılanmaya başlandı. Çalışma, Fransız arşiv belgeleri üzerinden Abdülmecid'in halifeliğini ve Türkiye'de hilafetin kaldırılmasını Fransız perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülmecid, Halife, Fransa, Türkiye, Maurice Pelle, Vahdeddin

---

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-posta: iyucel@hacetepe.edu.tr

THE LAST CALIPH, ABDULMAJİD, AND THE ABOLITION OF THE CALIPHATE IN TURKEY THROUGH THE EYES OF FRENCH DIPLOMATS

ABSTRACT

The abolition of the Sultanate in November 1922 and the Caliphate in March 1924 were among the most crucial turning points in modern Turkish history. Abdulmajid, the final caliph, was not only an important figure in the domestic politics of Turkey, but also for a Muslim population stretching from Morocco, Tunisia, and the Arabian Peninsula to India as well as to the imperial powers that controlled the aforementioned territories. The French, dominating a vast region in North Africa and Syria/Lebanon, meticulously monitored the situation through the French High Commission in Istanbul, including the departure of Sultan Vahdeddin from the payitaht and the election of Abdulmajid as caliph. Owing to the fact that he spoke French thus being Francophone, Abdulmajid was warmly welcomed by the French as caliph at the beginning. However, the sympathy displayed by the Syrian population towards the new caliph alarmed French diplomats, who saw possible problems arising within their newly-acquired mandate. This study, mostly based on diplomatic correspondence from French Foreign Ministry Archives, investigates Abdulmajid's caliphate and the abolition of the caliphate in Turkey from a French perspective.

Keywords: *Abdulmajid, the Caliphate, France, Turkey, Maurice Pelle, Vahdeddin*

Giriş

1924 Martında Türkiye'de Halifeliğin kaldırılması, Türk modernleşmesinin mihenk taşları arasında yer alan evrensel değerlere dayalı bir hukuk devleti inşasına ve pek çok siyasal/sosyal reforma zemin oluşturdu. Bu gelişme, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerek yurtiçinde gerek uluslararası arenada çok yönlü etkiler yaratmış, hilafet yanlıları ve cumhuriyetçiler arasındaki gerilimin de ötesinde Osmanlı halifesine biat eden Müslüman unsurlar ile yine pek çok Müslüman sömürgesi bulunan İngiltere, Fransa ve hatta Bolşevik Rusya'yı doğrudan konuya dâhil etmiştir. Mısır ve Hindistan'daki Müslüman sömürgelerinin yanısıra Irak ve Arap yarımadasında T. E Lawrence ve Gerthrude Bell gibi meşhur İngiliz oryantalistlerin faaliyetleri zemininde henüz tesis ettikleri manda yönetimi, hilafetin mukadderatı konusunda İngilizleri baş aktörler arasına yerleştirmişti. Yine Fas, Tunus, Cezayir ve Suriye-Filistin sahasında pek çok Müslüman topluluğu idare eden paralel çizgideki Fransızlar da Müslümanların liderini çok yakından takip etmekteydi. Buna ilaveten, 1917

Bolşevik devrimi ile Batı dünyasından radikal bir kopuş yaşayan Sovyet Rusya'nın da hilafet meselesi ve Panislamizm üzerinden Müslüman sömürgeleri İngiliz ve Fransızlara karşı hareketlendirme politikalarına işaret eden pek çok belge söz konusudur.¹

Yaklaşık dört asır boyunca İstanbul'da temsil edilen Hilafetin kaldırılması Türk akademiyasında sıklıkla tartışılmış, cumhuriyet devrimi, laikleşme ve reform hareketleri bakımından analize tabi tutulmuştur. Halifelüğün kaldırılmasında Hint asıllı İngiliz vatandaşları olan Hint Müslümanlarının lideri Ağa Han ile yardımcısı Emir Ali tarafından Hilafetin güçlendirilmesine dair talepler içeren ve 1923 Aralığında TBMM'ye gönderilen mektup, ulusal basında büyük tartışmalar doğurmuş, özellikle İngiltere ve Fransa gibi emperyal güçlerin Türkiye'deki hilafet meselesinde oyunlar tezgâhladıkları yönünde yorumlara yol açmıştı.² Örneğin Karal, bu mektubu, Türkiye'nin boyunduruk altındaki diğer Müslüman toplumlara bağımsızlık hareketleri bakımından ilham teşkil etmesini engellemek isteyen İngiltere'nin, İstanbul'da hilafetin devam ettirilmesini sağlamak amacıyla tezgâhladığını belirtmektedir.³ Mektupla ilgili tartışmalar bağlamında mecliste yapılan gizli oturumlar esnasında başvekil İsmet Paşa da bunun İngiliz hükümetinin bir planı olduğunu belirtmişti.⁴ Hatta mektubu yayımlayan Tanin, İkdam ve Tevhîd-i Efkâr gazetelerinin sahipleri ile sorumlu müdürleri Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat, Velid Ebuzziya, Hayri Muhiddin ve Ömer İzzettin Beyler gözaltına alınarak vatana ihanet suçlamasıyla yargılanmışlardır.

¹ Sovyet Rusya'nın Müslüman halkları örgütleme girişimine dair önemli bir örnek 1922 Mayısında Genoa'da toplanan League of Oppressed Nations of the Orient konferansıdır. Sovyet diplomat Vatslav Vorovsky'nin girişimleri doğrultusunda toplanan konferansta Ruslar kendi denetimleri altında bir Panislamizm hareketi oluşturmayı amaçlamışlardı. İngilizler tarafından son derece titiz bir biçimde takip edilen bu faaliyetlere ilişkin belgeler için bkz: **İngiliz Ulusal Arşivleri (National Archives of the UK)**, FO 371/7798 E5595 Meeting of Oriental Congres at Genoa, E5715 Oriental Congres at Genoa, E6539 Conference at Genoa of League of Oppressed Nations of the Orient, E6645 Soviet Government's Attitude towards Eastern Revolutionary Movements.

² Hint Müslümanları, Kurtuluş Savaşı yılları ve sonrasında Osmanlı halifesinin durumuyla yakından ilgilidiler. Mondros mütarekesini takiben 1918 yılında Hindistan'da ortaya çıkan Khilafat Movement, bu tarihten Türkiye'de halifelüğün kaldırılmasına kadar geçen sürede Milli Mücadele yanlısı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Azmi Özcan, **Panislamizm, Indian Muslims, the Ottomans and Britain**, Brill, Leiden 1997, s. 189-201. Hilafet Hareketinin doğuşu, gelişimi ve Türkiye'de halifelüğün kaldırılışı sonrasındaki durumu ile halifelüğe dair önemli tartışmalar için bkz. Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, İrfan Yay., İstanbul, 2005.

³ Seçil Karal Akgün, **Halifelüğün Kaldırılması ve Laiklik**, İstanbul, 2006, s. 166.

⁴ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, 8.12.1923, Cilt 4, s.316-317.

Diğer taraftan, başta Hint Müslümanları olmak üzere İngiliz ve Fransız sömürgesindeki Müslüman toplulukların Türk kurtuluş savaşına verdikleri destek ya da duydukları sempati düşünüldüğünde Türk halife bu kesimler üzerinde belirli nispetlerde nüfuz sahibi olabilirdi. Bu şartlar altında, ilk bakışta, Türkiye’de hilafetin devamı esasen İngiliz ve Fransızlar açısından olumlu karşılanmamalıydı. Bu kapsamda, Halife Abdülmecid’in Batılı emperyal güçlerce korunmaya ve güçlendirilmeye çalışıldığı yönündeki bu yaklaşımın test edilmesi için saltanatın kaldırılması sonrasında Abdülmecid’in halife seçilmesi, hilafet makamına dair gelişmeler ve nihayet hilafetin kaldırılması olayının Fransız penceresinden okunması ve analizi önem arz eder. 1921 Ocağında İstanbul Fransız Yüksek Komiseri olarak atanan ve Lozan’da da Fransa’yı temsil eden General Maurice Pellé, yeni halifeyle yakın ilişkiler kurmuş ve hilafete dair gelişmeleri Paris’e titizlikle rapor etmiştir.⁵ Çalışma, Pelle ve diğer Fransız diplomatlarca hazırlanan rapor ve yazışmalar üzerinden, yeni halifenin Kuzey Afrika Müslümanları ve dolayısıyla Fransa adına nasıl bir önem arz ettiği ile Türkiye’de halifeliğin kaldırılmasının Fransız perspektifinden nasıl değerlendirildiği yönünde iki temel soruya cevap aramıştır. Öyle ki bu arayış, Fransızlarla olan yoğun rekabetleri hasebiyle İngilizlerin hilafet siyasetine dair de önemli ipuçları ortaya çıkarmıştır.

Hilafet meselesi temel itibarıyla 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasıyla ortaya çıkmış, kısa süre içerisinde Padişah Vahdeddin’in payitahtı terk etmesiyle birlikte TBMM’nin ana gündemine yerleşmişti. Vahdeddin gelişmeler karşısında 16 Kasım’da General Harington’a hayatının tehlikede olduğunu bildirerek, İngiliz himayesine sığınmayı talep etmiş, mektubu ise Sultan olarak değil, Halife VI. Mehmet sıfatıyla imzalamıştı. Sabah saat 8 sularında beraberindeki 9 kişi ile birlikte Yıldız sarayını terk ederek, gizli kapaklı Tophane’ye geçen ve İngiliz yüksek komiserince kabul edilerek, Malaya zırhlısına yerleşen Vahdeddin, kaçırılmadığını ve kendi rızasıyla hareket ettiğini belirterek İstanbul’dan ayrılmıştı.⁶ Nitekim General Pelle 17 Kasım 1922 tarihli çok acil kodlu telgrafında TBMM’nin 30 Ekim tarihli oturumunda sultan ve bakanlarının yargılanmasına karar verdiğine dikkat çekmişti.⁷ Pelle, Vahdeddin’in saraydan çıkıp, İngiliz donanma üssüne geçtiği esnada güzergâh üzerinde

⁵ Maurice Pelle’nin Türkiye’ye yüksek komiser olarak tayin edilmesi ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki faaliyetleri ve anılan dönemdeki Türk Fransız ilişkileri için bkz. Bige Yavuz, **Türk Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara, 1994.

⁶ **Les archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères à La Courneuve (MAÉ)**, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 17 Novembre 1922, No: 5.

⁷ **MAÉ**, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 17 Novembre 1922, No: 3-4.

talim yapan askerlerin mevcut olduğunu, ancak bunların hiçbir müdahalede bulunmadığını belirtir. Ona göre, böyle bir durumda silahlı çatışmaya girişmek büyük bir sorun doğurabilirdi ve ayrıca sultanın ayrılması zaten kasıtlı olarak da arzulanmaktaydı.⁸ Nitekim Karal da Refet Paşa'nın Sarayın bütün çevresinin gözetilmesinin çok güç olduğu yönündeki açıklamalarına karşılık, sarayın hiç şüphesiz iyi derecede korunmakta olduğunu, ancak kaçışa göz yumulmuş olabileceğini belirtir.⁹

Vahdeddin'in sığınma talebinin milyonlarca Müslüman sömürgesi bulunan İngilizlerce önemli bir fırsat olarak görüldüğü aşikârdır. İngiliz yüksek komiserliği Vahdetin'in kaçışını, "bütün Müslümanların halifesi Sultan hazretleri hürriyetinin ve yaşamının tehlikede olduğu düşüncesiyle İngiliz himayesine sığınmayı ve İstanbul'dan ayrılmayı talep etmiştir" şeklinde bir duyuruyla açıklamıştı.¹⁰ Vahdeddin'i ilerleyen zamanlarda Arabistan'a yerleştirerek kukla halife olarak kullanmayı düşünen İngilizlerin, Sultan ve Halife ibarelerini özellikle ön plana çıkarmaları sürpriz sayılmamalıdır. Öte yandan Vahdeddin'in ayrılışına tepkiler öğle sonu yankılanmış, Bâb-ı Âli'ye yerleşen Refet Paşa'ya karşı protestolar gerçekleşmişti. Pelle, her ikisi de Hürriyet ve İtilaf Fırkası (parti de l'Entente Libérale) üyesi ve Anglofil (İngiliz yanlısı) olan eski şeyhülislam Hoca Sabri Efendi ve eski Maarif Nazırı Rıza Tefvik Bey'in, Sultanın bütün Müslümanlara hitaben hazırladığı protesto mesajını alarak Hindistan'a gittiğini belirtir.¹¹ Refet Bey gün içerisinde General Pelle'yi ziyaret etmiş ve İngilizlerin sultanı politik amaçlar doğrultusunda kullanıp kullanmayacakları hususunda ne düşündüğünü sormuştu. Hilafete ilişkin nişanelerin (*les insignes consacrés du khalifat*) ve hırka-ı şerifin İstanbul'da kaldığını öğrenen Pelle, Refet Bey'e Kuzey Afrika Müslümanları bağlamında konuşulacak olursa, Avrupalı bir ülkede sığınmacı bir halifenin hiçbir nüfuzunun olamayacağını belirtmişti. Refet Bey aynı zamanda İngilizlerin oynayacağı rolün Ankara'da ve mecliste ciddi reaksiyonlar doğurabileceği

⁸ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 10.

⁹ Karal, a.g.e., s. 9.

¹⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 8.

¹¹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 11 Literatürde Rıza Tefvik'in Ali Kemal'in linç edilmesiyle birlikte Kasım ayı başlarında ülkeyi terk ettiği ve yaşamını Ürdün ve Lübnan'da sürdürdüğü yönünde değerlendirmeler söz konusudur. Yani Rıza Tefvik Bey İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Hindistan'a değil Mısır'a gitmiştir. Hatıratında İstanbul'dan ayrılışını bilinmeyen bir meçhule doğru yola çıkış olarak nitelemekte ve herhangi bir görevlendirme doğrultusunda Hindistan'a gittiğine dair hiçbir referansta bulunmamaktadır. Feridun Kandemir, **Kendi Ağzından Rıza Tefvik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 12. Ayrıca bkz. Abdullah Uçman, **Rıza Tefvik Hayatı Eserleri**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul, 1986.

yönünde kaygılıydı. Pelle, Lozan görüşmeleri öncesinde ortaya konulacak ölçüsüz protestoların Türkiye'nin aleyhine olacağı ve sağduyuda bulunulması gerektiği yönünde tavsiyede bulundu.¹² Bu esnada, Ankara'da çıkarılan bir fetva ile eski halife dinen azledilmiş durumdaydı. Bunun başlıca nedeni ise bütün Müslümanlara zarar verecek türden ağır koşullar içeren bir anlaşmayı kabul etmiş olması (Sevr), düşmanla işbirliği içine girerek Müslümanlar arasında bölünmelere neden olması ve yabancılara sığınmak suretiyle halifelik makamını boş bırakmış olmasıydı.¹³ Ancak Vahdeddin bu azli hiçbir zaman kabul etmemiş, 1926 yılında ölümüne değin hilafet iddiasını sürdürmüştü ve başta Mısır olmak üzere pek çok kez Müslüman ülkelere kendisinin halife olarak tanınması talebinde bulunmuştur.¹⁴

Pelle'ye göre, çözümlenmeyen bir hilafet meselesi önemli riskler barındırmaktaydı ve Vahdeddin'in kaçışı çözümü kolaylaştırmıştı.¹⁵ Ancak Fransız yüksek komisyona göre belli etmeseler de Ankara'daki Milliyetçi Türkler (*les nationalistes turcs*) Vahdeddin'in, İngiliz himayesi altında, kendisini Arap ülkelerinin halifesi olarak tanıyan Hicaz Kralı Hüseyin ile ilişkiler geliştirme ihtimaline şüphe ve korkuyla bakmaktaydılar.¹⁶

Fransız Perspektifinden Yeni Halife

Ankara Meclisi (TBMM) kısa süre sonra yeni halife seçimi için toplanmış, İslami teamüllere de uygun olması kaygısıyla, eski sultanın bir fetva ile hilafetten düştüğünün ifadesiyle birlikte veliaht konumundaki Abdülmecid Efendi halife ilan edilmişti.¹⁷ Abdülmecid 24 Kasım sabahı Ankara'dan gelen TBMM temsilcileri eşliğinde Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-

¹² MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 9.

¹³ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 21 Novembre 1922, No: 20.

¹⁴ Vahdeddin'in 1926 Mart'ın Ezher şeyhi Muhammed Ebu'l-Fazl'a gönderdiği mektubunda halen hayatta olduğunu ve hilafetten feragat etmediğini, halife seçimi için kongreler düzenlenmesinin yanlış olduğunu belirtmiş, kendisine yerleşebileceği bir Müslüman ülke bulunmasını talep etmişti. Mektup için bakınız, Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 379.

¹⁵ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 10.

¹⁶ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 19 Novembre 1922, No: 19.

¹⁷ TBMM önceki akşam gerçekleştirilen ardışık 3 oturum sonrası Abdülhamid'in oğullarından prens selimin aldığı 3 ve diğer oğlu Abdurrahim'in aldığı 2 oya karşılık toplam 148 oy ile Abdülmecid'i halife seçmiştir. MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 19 Novembre 1922, No: 17.

1 Şerif Dairesi'nde gerçekleşen biat töreni ile fiilen halife oldu. Daha sonra Fatih Camii'nde ilk cuma namazına katıldı. Halife Abdülmecid hilafet töreninde konuşmasına halkın iradesine ve meclis kararlarına tabi olduğunu belirterek başladı. Yüzyıllardan beri İslam halklarının, "Hilafetin koruyucusu ve hamisi" Türk milletine verdiği desteği andı. Millete kılavuzluk ve İslam davasına en iyi şekilde hizmet edebilmesine yardım etmesi için Allah'a dua etti.¹⁸ Törenin gayet düzensiz ve vasat olduğunu belirten Pelle, Abdülmecid'in daha çok Refet Paşa'nın yanında bir esir gibi görüldüğü izlenimindeydi.¹⁹

Hilafet ile saltanatın ayrılması ve yeni halife seçimine dair Ankara'da alınan kararın İstanbul'da hemen hiçbir yankı uyandırmadığını belirten Pelle, bunda Ankara'nın "TBMM'nin karar ve uygulamalarını eleştiren ve karşı koyanlar vatana ihanetle yargılanır ve cezalandırılır" şeklindeki uyarısının etkili olduğunu aktarır. Bu yüzden pek çok basın organı resmi yaklaşımlara uygun yayınlar yapmış ve halifenin yalnızca dinî bir lider olduğu için geçmişteki gibi yabancı ülkelerin düşmanlığını uyandırmayacağı fikri savunulmuştur. Halife, bütün dünyadaki Müslümanlar arasında ilişki ve iletişimi sağlayacak, Müslüman ülkelerde hilafet temsilcisi bulunup, Türkiye'de de onların temsilcilikleri yer alacaktır.²⁰

General Refet Paşa İstanbul'daki bütün diplomatik temsilciliklere bir *note verbale* göndererek Şeriye Vekâletinin onayı ve TBMM'nin seçimi doğrultusunda yabancı bir ülke gemisine sığınarak ülkeyi terk eden Vahdeddin'in hiçbir hükmünün kalmadığını ve aynı oturumda Osmanlı hanedanından Abdülmecid Efendi'nin halife ilan edildiğini duyurdu.²¹ Fransız yüksek komiserliğine bu notu ileten görevli, yeni halife Abdülmecid'in, önce Türk yetkilileri iki saat süreyle ve sonrasında da diplomatik temsilcileri bir saat süreyle kabul edeceğini bildirdi.²² Bu durum karşısında Pelle, ortak bir görüş belirlenmesi bakımından ABD, İngiliz ve İtalyan yüksek komiserliklerini makamında bir toplantıya davet etti. Pelle, Bab-ı Ali ile İtilaf devletleri arasında henüz diplomatik ilişkiler tesis

¹⁸ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 26 Novembre 1922, No: 43. Abdülmecid'in halife seçilmesi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa Refet Paşa'ya halifenin İslam dünyasına ilan etmesini istediği bir bildiri metni yollamıştı. Metin meclis tarafından da onaylanmıştı. Anılan metne ve Abdülmecid'in hilafetine dair ünvan ve hitabetle ilgili sembolik tartışmalar için bkz. Karal, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 25 Novembre 1922, No: 42.

²⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 28 Novembre 1922, No: 49.

²¹ Karal, **a.g.e.**, s. 105.

²² 22 Kasım itibarıyla.

edilmediği için cuma günü gerçekleşecek olan hilafet törenine katılmalarının uygun olmayacağı kanaatindeydi. Ankara hükümeti de hâlihazırda de facto surette olduğu için batılı ülkelerin konsüler temsilcilerini henüz tanımayı kabul etmemişti. Mütarekeden beri de Osmanlı Sultanı işgalci üç ülke yüksek komiserliği ile misyonları gereği kurulması gereken temasların haricinde hiçbir görüşmede bulunmadı. Esasen böylesine bir davete katılmak Vahdeddin'i azleden ve yerine bütün dünya Müslümanlarının dinî lideri olarak Abdülmecid'i atayan TBMM'yi de tanımak anlamına gelecekti. Ayrıca Fransa'nın Müslüman kolonilerinin yeni halife karşısında nasıl bir tutum sergileyeceği konusu da henüz muğlaktı. Bu şartlar altında yapılan toplantıda, İngiliz yüksek komiseri, hükümetine danışmadan herhangi bir adım atamayacağını ifade etmiş, İtalyan yüksek komiseri onun görüşlerine katılmıştı. Pelle de, Lozan Konferansı öncesi üç İtilaf Devletinin de aynı tutum içerisinde bulunmasının yerinde olacağı kanaatine vardı. Ancak davetin doğrudan reddedilmesinin yerinde olmayacağı düşüncesiyle, hilafetle ilgili gelişmenin henüz çok yeni olduğu ve hükümetlerden talimat beklendiği şeklinde cevap verildi.²³ Yani alınan ortak karar gereği İtilaf temsilcileri davete katılmayacaktı. Buna rağmen Pelle bir yandan Abdülmecid ile kişisel temaslarını sürdürmekten geri kalmıyordu.²⁴ Halifeye atfedilen güç hesaba katıldığında ve sabık halifenin İngilizlerin elinde bir esir olarak Türk milletince algılandığı gerçeğiyle yeni halife mevzuna kayıt dışı kalınmayacağı düşüncesiyle oylamanın sonuçlarını öğrenir öğrenmez M. Cilliere'i yeni halifeye saygılarını ve Fransız hükümetinin tebriklerini sunması için görevlendirdi. Abdülmecid ise bu ilgiden ve tebrikten dolayı çok memnun olmuş ve Pelle'ye içten teşekkürlerini iletmişti.²⁵ 20 Ekim 1921'de Fransa adına, Türkiye'de Ankara Antlaşması'nı imzalayan Franklin-Bouillon da telgraf vasıtasıyla Abdülmecid'i tebrik etmiş ve dostluk mesajları iletmişti.²⁶

Pelle, hilafete Abdülmecid'in getirilmesini Fransız çıkarları açısından son derece olumlu karşılıyordu.²⁷ Ona göre yeni halife Abdülmecid Efendi, geçmişte İngilizlerle yakın dostluklar kurmuş olsa da son dönemlerde

²³ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Haut Commissaire de la République Française en Orient a son excellence monsieur Poincaré, 21 Novembre 1922, No: 23.

²⁴ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 22 Novembre 1922, No: 26.

²⁵ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 19 Novembre 1922, No: 16.

²⁶ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Pour Son Altesse Impériale le Calife, 22 Novembre 1922, No: 27.

²⁷ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 12.

tamamıyla Fransızlara yönelmişti:²⁸ Fransız yazımına ve düşünce tarzına sempati duymakta ve Fransa'ya karşı daima içten dostluk sergilemekteydi. Büyük Savaş'ta ölenleri anmak için Fransız kolonisince 2 Kasım'da düzenlenen seremoniye başdanışmanını bizzat göndermesi ve çelenk bıraktırması bunun en bariz göstergesiydi. Pelle, Abdülmecid'in eşini tanıştırdığı tek Avrupalının kendisi olduğunu, ailecek görüşüklerini ve samimi ilişkilere sahip olduklarını da eklemiştir.²⁹ Ona göre bu samimiyet öylesine ileri boyuttaydı ki, Abdülmecid, halifelüğün kabulü hususunu dahi kendisine danışmıştı.³⁰

İstanbul Fransız Yüksek Komiserliğince hazırlanan ve 23 Kasım'da Fransız Dışişlerine bilgi notu olarak iletilen Abdülmecid'e dair kapsamlı rapor içerdiği ince detaylarla oldukça dikkat çekicidir ve Fransız perspektifinden yeni halifeyi portrelemektedir.³¹ Buna göre 1868 doğumlu Halife Abdülmecid'in 25 yaşında Prens Ömer Faruk adında bir oğlu vardır. Ömer Faruk, Viyana'da eğitim görmüştür ve *küstah, kaba ve tembel* tabiatlıdır. 3.5 yıl önce İsviçre'de eğlence mekânlarında *gayri ahlakî* bir hayat sürerken babası Abdülmecid tarafından payitahta çağırılmış ve 1919 Temmuzunda İstanbul'a dönmüştür. Abdülmecid, Heybeliada Bahriye Mektebi Profesörü Mösyö Bertrand'dan Fransızca dersleri almıştır. Fransızca'yı fevkalade ileri derece konuşmaktadır ve açık görüşlü bir tabiata sahiptir. Kuleli Askeri Lisesi'nde modern eğitim görmüştür. Güzel sanatların pek çok dalına ilgilidir ve yetenekli bir ressamdır. Yapı itibarıyla gerçek bir centilmendir, liberal karakterlidir ve Avrupaî bir eğitime sahiptir.³² Jön

²⁸ Abdülmecid kurtuluş savaşı yıllarında İngilizlerle yakın temas halinde kalmış ve çoğu kez İngiliz hükümetinden Osmanlı Devleti'ne yardım etmesini talep etmiştir. İzmir'in işgali sonrasında Osmanlı Veliahdı Abdülmecid imzasıyla İngiliz kralı V. George'a yazdığı mektupta İngiltere'nin müdahalesi ile Osmanlı Devleti'nin kurtulabileceği ve Osmanlı milletinin de İngilizlere ebedi minnet ve şükran duyacağını belirtmiştir. Abdülmecid'in Kurtuluş Savaşı yıllarında İngilizlerle olan temasları için bkz. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1991, s. 11-20.

²⁹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 18 Novembre 1922, No: 13.

³⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 19 Novembre 1922, No: 16.

³¹ Halife Abdülmecid'in biyografisi ve Türkiye'de halifelüğün kaldırılmasına dair yapılan çalışmalar arasında, Ali Satan'a ait Son Halife Abdülmecid Efendi başlıklı çalışmayı en başta zikretmek gerekir. Satan, her ne kadar son dönem Osmanlı hilafetinin dış politik bağlamdaki tartışmalarına değinmese de, Abdülmecid'in kapsamlı bir biyografisini sunmakta ve Türkiye'de hilafetin kaldırılışına ilişkin iç politikadaki tartışmaları detaylarıyla sunarak, Abdülmecid'in sürgün hayatına da yer vermektedir. Ali Satan, **Son Halife Abdülmecid Efendi**, Yazıgen Yay., İstanbul 2016.

³² MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Haut Commissaire de la République Française en Orient a son excellence monsieur Poincaré, 23 Novembre 1922, No: 29.

Türklerle ilişki içerisinde olduğu düşüncesiyle Abdülhamid tarafından sevilmemiş ve çevresinde çoğu zaman bir ispiyon/istihbarat halkası yer almıştır. Öte yandan İttihatçılar da Abdülmecid'e olumlu bakmamışlardır. İttihatçılar kurnaz ve diplomatvari gördükleri Abdülmecid'i anayasal rejime karşı Vahdeddin'den bile daha büyük bir tehdit olarak algılamaktaydılar.³³

Abdülmecid, Millî Mücadelenin başlangıcında Mustafa Kemal'in girişimlerini desteklemiş ve Sultana, Damat Ferid Paşa'yı görevden alması için yoğun baskı uygulamıştır. 1919 Haziran ve Temmuz'unda saraya gönderdiği pek çok mesajında, padişahı ülkeyi olası bir felaketten korumak için gerekli adımları acilen atması gerektiği yönünde uyarmıştır. 4 Ağustos 1919'da bir Türk politikacı ile gerçekleştirdiği görüşmede Millî Mücadelenin önderleriyle hemfikir olduğunu ve desteklediğini belirtmiş ve aynı kişiye Sultana gönderdiği son mesajı göstermişti. Mesajda Damat Ferit Paşa'nın delinin biri olduğunu ve ülkenin mukadderatını teslim etmek yerine onu bir akıl hastanesine gönderip tedavi ettirmesi gerektiğini, aksi halde tüm ülkenin Sultanın karşısında yer alacağını belirtmişti.³⁴

Pelle, bazı ciddi kanıtlara göre Anadolu hareketinin Vahdeddin'i tahttan indirip yerine Osmanlı hanedanının bir üyesini geçirme niyetinde olduğunu belirtir. Bu yüzden İngilizler Abdülmecid'i sıkı takip altına almışlardır.

³³ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Haut Commissaire de la République Française en Orient a son excellence monsieur Poincaré, 23 Novembre 1922, No: 30.

³⁴ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Haut Commissaire de la République Française en Orient a son excellence monsieur Poincaré, 23 Novembre 1922, No: 30 Abdülmecid kabine değişikliğiyle ilgili sultana pek çok kez müracaatta bulunmuş ancak sultan verdiği sözleri hiçbir zaman yerine getirmemişti. Literatürde de sıklıkla bahsi geçen Abdülmecid'in Sultan Vahdeddin'e yazdığı mektuptaki temel talepleri Fransız belgelerine aşağıdaki şekilde yansımıştı:

- 1- Saltanat ve hilafet makamı milli hareketler ve farklı bakış açıları karşısında eşit mesafede kalmalı ve böylece ülke içerisinde uyum ve dengeyi sağlamalıdır.
- 2- Böylesine kritik bir dönemde halkın istekleri görmezden gelinemez. Bunun için en kısa zamanda seçimlere gidilmelidir.
- 3- Halkın güvenini sağlamış yetkin ve tecrübeli devlet adamlarından oluşan bir kabine oluşturulmalıdır.
- 4- Dış politikaya dair henüz net bir vizyon kazanılabilmiş değildir. Bunun için de yetkin devlet adamlarından oluşan bir danışma kurulu tesis edilmelidir. Mevcut şartlar içerisinde en iyi sonucu alabilmemiz için gerekli tasarıları hazırlamak üzere uzmanlar görevlendirilmelidir. Hayati ülke çıkarlarına karşı menfi kararlar çıkmaması için uzmanlarca oluşturulan bu tasarılar dünya kamuoyuna sunulmalıdır.
- 5- Geçmişteki olayların izini silmek üzere genel bir af çıkarılmalıdır.
- 6- Anadolu'da toplanan komitelerin talepleri incelenmeli ve ülke çıkarlarına uygun olanlar uygulamaya konulmalıdır
- 7- Dünyaya, Tek bir çıkar, tek bir hedef uğruna kenetlenmiş bir millet imajı vermek için halk arasında yayılan nefret ve kin duyguları ortadan kaldırılmalıdır.

Dolmabahçe'deki İngilizce öğretmenini, İngilizlerin Dolmabahçe Sarayı'nın karşısına bir savaş gemisi demirlediklerini ve Prens'in evini sıkı sıkıya gözetlediklerini, ziyaretçi geliş gidişleri esnasında da gemiden gelen bir İngiliz görevlinin ziyaretçi kimlik bilgilerini kontrol ettiğini belirtir. Hatta bir ara İngiliz öğretmen gemiye davet edilerek kendisinden bilgiler alınmış ve Prensle ilgili en ufak gelişme konusunda ülkesine karşı vatandaşlık borcundan dolayı İngiliz yetkilileri bilgilendirmesi söylenmiştir. İngiliz öğretmen Abdülmecid'in, İstanbul İngiliz denetimi altındayken burada hiçbir şey yapamayacağını bildiğini ve bu yüzden ilk fırsatta Anadolu'yla doğrudan temas kurmak istediğini belirtir.³⁵ Abdülmecid'in 1920 Eylülünde Vahdeddin'e tahttan inmesini ve yerini daha yetkin birine bırakmasını tavsiye ettiği söylenmektedir. Yeni halifenin yabancı güçler yönündeki politik tercihine gelince, Fransız diplomasi çevreleri kendisinin tamamen Fransa'ya bağlı olduğu hususunda hemfikirdir.³⁶

Kasım 1922 sonunda hazırladığı raporunda Yüksek Komiser Pelle, emeklilik havasında hilafeti sürdüreceğini düşündüğü Abdülmecid'in pek çok kez Fransızlara olan sempatisini dile getirdiğini aktarır. Fransız kitapları arasında yaşayan, Fransız vatandaşlarına kolaylık sağlayan ve sıklıkla dostluk gösterisinde bulunan, frankofon halifenin kendileri için gelecek vadettiği düşüncesindedir. Üstelik bu halife, Fransa'nın zor dönemlerinde el uzattığı milliyetçi Türkler tarafından seçilmiştir. Bu sayede şarktaki Fransız nüfuzunun kısa sürede artması umut edilmektedir.³⁷ Pelle'ye göre, Avrupalı ve liberal bir karaktere sahip olan yeni halife, *fanatik* Türklerle ılımlı tavsiyelerde bulunacak, iyi ilişkiler içinde olunan bir Türk halife, Fransa'nın Müslüman kolonileri üzerinde tehdit teşkil etmeyecektir. Ayrıca, en kötü senaryoda bile, bir Türk halife yalnızca Suriye için tehdit oluşturabilecekken, Arap bir halife Kuzey Afrika'daki Fransız imparatorluğuna karşı aşılmaz güçlükler çıkarabilir.³⁸

³⁵ Nitekim, literatürde de, bu dönemde Abdülmecid'in Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya davet edildiği, Abdülmecid'in bu daveti reddettiği, oğlu Ömer Faruk'un ise Ankara'ya gitmek üzere yola çıktığı ancak Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda İnebolu'dan İstanbul'a döndüğü zemininde tartışmalar yer almaktadır. Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Yay., İstanbul, 1975, s. 194; Karal, **a.g.e.**, s. 103.

³⁶ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Haut Commissaire de la République Française en Orient a son excellence monsieur R. Poincaré, 23 Novembre 1922, No: 37.

³⁷ Frankofon tabiri, ilk etapta, bütün dünyada Fransızca konuşan ve Fransız kültür ve edebiyatına yakınlık duyan kimseleri tanımlamak adına kullanılmaktadır. Ancak pek tabii bu tabirin politik/kolonyal arka planı söz konusudur ve Fransız politik etkisi altındaki ülke ve kitleleri tanımlama gibi bir vazifesi de vardır.

³⁸ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 28 Novembre 1922, No: 52.

Müslümanlar Nezdinde Abdülmecid'in Hilafeti

Abdülmecid gerek frankofon kimliği ve gerek Fransız diplomatlarla olan olumlu ilişkileri nedeniyle Fransız zaviyesinde sempatiyle karşılanırken, Fransa'nın hilafete karşı alacağı pozisyondaki bir diğer önemli sacayağı Kuzey Afrika Müslümanlarıydı. Abdülmecid'in halife seçilmesi, Kuzey Afrika Müslümanlarınca olumlu karşılanmış ve kendisine tebrik mesajları iletilmiş; halife de bu mesajlardan dolayı duyduğu mutluluğu cevaben ifade etmişti. Fransız dış işleri Kuzey Afrika Müslümanları ile Türk halife arasındaki iletişimden rahatsızlık duymazken Fransa Başbakanı ve Dış İşleri Bakanı Raymond Poincaré (1922-1924), Fas, Tunus ve Cezayir'deki Fransız temsilciliklerine gönderdiği mesajda temkinli olunması imasında bulunmuştu. Fransız hükümeti bu iletişimden rahatsız değildi, ancak bu türden tebrik mesajlarının ve halifeye karşı sempatinin belirli bir çizgide tutulmasının önemine işaret ediliyordu.³⁹

Öte yandan Kuzey Afrika Müslümanları tabiri ile yalnızca Cezayir ve Tunus Müslümanları anlaşılmalı ve Faslılar dâhil edilmemelidir. Çünkü Faslılar için tek halife, Fransız himayesinde ülkeyi 1912-1927 yılları arasında yöneten Sultan Molla Yusuf'tur. Nitekim Rabat'taki Fransız diplomatlar Abdülmecid'e yönelik ilginin Molla Yusuf tarafından hiç hoş karşılanmayacağı kanaatindedir. Öte yandan Faslılar Mustafa Kemal'in askeri başarılarını düşman karşısında İslam'ın askeri başarısı olarak algıladıkları için mutluluk duymaktadırlar. Bu durumun hilafetle hiçbir ilgisi yoktur. Bu kapsamda Fas'ta İstanbul'daki yeni halife ile ilgili herhangi bir yaygın sempati durumu söz konusu olmamıştır.⁴⁰ Fas'ta, saltanatın kaldırılması ve hilafetin siyasetten ayrılması olayı da önemli derecede yankı uyandırmamıştır. Ancak ilk izlenime göre yeni halifenin hanedandan olması Ankara'nın seçiminin olumlu algılanmasına yol açmıştır.⁴¹

Ancak Suriye, Lübnan ve Arap yarımadasında zemin ve dinamikler bir nebze daha farklıdır. Fransız diplomatlar bu bölgelerde yeni Türk halifesinin

³⁹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Poincaré, 23 Novembre 1922, No: 38.

⁴⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Résident General en Rabat, 24 Novembre 1922, No: 39.

⁴¹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Résident General en Rabat, 24 Novembre 1922, No: 40. Faslılar Ortadoğu'daki çalkantılardan dolayı endişe duymakta ve kendi ülkelerinde düzenin yerinde olduğu için mutluluk duymaktadırlar. Bu kapsamda Fas'ta Panislamizm'e karşı mesafe daha da artmaktadır. Fas'taki Fransız diplomatlar bölgedeki nüfuzlu kişileri bu hususun önemine dair telkin etmektedir. MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Resident General en Rabat, 24 Novembre 1922, No: 41.

kabulüne dair menfi ve müspet cepheleşmelerin söz konusu olacağını düşünmektedir. Beyrut Fransız yüksek komiserliği, Ankara'da TBMM'nin saltanatı kaldırmasını ve hilafet meselesini, bir siyasi darbe ve tüm dünya Müslümanlarını ilgilendiren bir din devrimi (*révolution religieuse*) olarak yorumlar. Bütün Müslümanların lideriyle ilgili ortaya çıkan böylesine köklü bir değişiklik nasıl yankı uyandıracaktır? Nitekim Mustafa Kemal'in ve Ankara hükümetinin müthiş derecede popüler olmasına rağmen Müslüman dünyanın böyle bir değişiklik karşısında mesafeli kaldığı ve hatta bazı menfi görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.⁴²

Ancak Fransızlar, Abdülmecid'in hilafetinin bazı istisnai durumlar haricinde genel olarak Arap coğrafyasında kısa süre içerisinde kabul gördüğünün altını çizmektedirler. Beyrut'un önde gelen nüfuzlu Müslümanları Ankara'ya, TBMM'nin aldığı karara duydukları saygıyı belirten telgraflar göndermiş, aynı dönem içerisinde, kadı tarafından yeni halife seçiminin şer'i kural ve teamüllere tamamen uygun olduğu yönünde karar alınmıştır.⁴³ Halife değişimi Mısır Müslümanlarınca ilk etapta şaşkınlıkla karşılanmıştır. Özellikle Vahdeddin'in İngilizlere sığınmış olduğunu öğrendiklerinde ona karşı büyük bir hoşnutsuzluk oluşmuştur. Fransızlara göre bunda Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen kesimin lideri Prens Ömer Tosun'un hilafetle ilgili "Sükûnetimizi koruyalım ve Hristiyan dünyaya bölünmüşlük mesajı vermeyelim" şeklindeki telkininin rolü büyüktür.⁴⁴ Filistin Müslümanları da genel olarak Ankara'nın kararına saygı duymuş, Hz. Ömer Camii'ndeki Cuma namazında Abdülmecid adına hutbe okutulmuştur.⁴⁵ Benzer şekilde yeni halife Irak'ta Sünniler arasında da kabul görmüş, Bağdat ve Basra'da adına hutbeler okutulmuştur. Aşırı dinci

⁴² MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 59. Bu menfi görüşler arasında Hint Müslümanlarının tepkileri özellikle dikkat çeker. Halifeliğin siyasi ve uhrevi güçlerinin birbirinden ayrı tutulamayacağını düşünen Hint Müslümanları 1922 Aralık ayında gerçekleştirdikleri toplantıda "İslam'ın Seküler Muhafızı" olarak niteledikleri Türklerin bu konuya hassasiyet göstermesi gerekliliğini belirtmiş, şeriattan ayrılmmaması hususuna özen gösterilmesi yönünde tavsiyede bulunmuşlardır. Bu hususta Büyük Britanya basımına yansıyan haberler için bkz. "Indian Moslem Feeling", **Northern Whig**, 06 November 1922, "National Congress, Non-Co-Operators and Legislative Council", **The Scotsman**, 26 December 1922, "Indian Moslem Demands", **The Scotsman**, 28 December 1922, "Problem of the Near East", **Dundee Courier**, 28 December 1922.

⁴³ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 63.

⁴⁴ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 64.

⁴⁵ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 65.

guruplar ve Türk düşmanı bazı politik odakların haricinde hemen her yerde yeni halife kabul görmüştür. Suriye’de ilk etapta yeni halife isim verilmeksizin hutbelerde anılırken, artık Abdülmecid ismi tamamen kabul görmeye başlamış ve Beyrut, Halep, Humus ve Şam camilerinde adına hutbeler okutulmuştur. Fransızlar, Ankara’nın darbesinin başarıya ulaştığını belirtip, bunun nedenlerini şu şekilde sıralamışlardır:

- Her şeyden önce Müslüman dünyasında Mustafa Kemal’e karşı duyulan sevgi ve hayranlığın büyüklüğü ve umudun ona bağlanmış olması.
- İslam birliğinin zarar görmesinin istenmemesi ve ayrışmanın hâlihazırda bağımsızlık arayan Müslüman toplumların yararına olmayacağı.
- Tahttan indirilen Sultan Vahdeddin’in hâlihazırda siyaseten gözden düşmüş olması, İngilizlere sığınmış olması, Milli Mücadele’ye karşı düşmanca tavırlar sergilemiş olması, İngiliz gemisi ile kaçmış olması.
- Abdülmecid’in, Vahdetin’in ortadan kaybolması gerekçesiyle, İslami teamüllere uygun surette hilafete getirilmiş olması.⁴⁶

Öte yandan Ankara’nın seçtiği yeni halife hususunda gerek yurtiçinde, gerekse Arap dünyasında bazı hoşnutsuzlukların ortaya çıktığı da bilinmektedir. Fransız diplomatlar, TBMM’nin askerî zaferlerini alkışlayan bütün dünya Müslümanlarının, dinî sahadaki devrimsel girişimler karşısında şaşkınlık duyduğunu, oylama sonrasında İstanbul’daki “eski Türkler” (*vieux-Turcs*) ve Anadolu halkı arasında ajitasyonların arttığını; Ankara’ya protesto telgrafları çekildiğini belirtmektedir. Fransızlara göre, seküler hayata dair böylesine köklü bir değişime hazır olmayan cahil ve fanatik kitleler, saltanat ve hilafetle ilgili gelişmeleri hiç hoş karşılamamış; yalnızca bürokrasi ve memur kesim kişisel düşüncelerden ya da siyasî fırsatçılıktan dolayı değişime olumlu yaklaşmıştır.⁴⁷ Başta Suriye sınırı olmak üzere, Urfa, Birecik ve Elâzığ’da çeşitli protesto gösterileri ve kargaşa yaşanmış ve Suriye’de bazı hareketlenmeler gözlenmiştir. Kasım başlarında Suriye basınında, “Mustafa Kemal Halife ve Sultana saldırmakla milyonlarca Müslümanı dehşete düşürdü ve Müslüman dünyasının moral desteğini kaybetti” şeklinde yorumlar çıkmıştır. Şam uleması da, Mustafa Kemal’in, halifenin şahsında bütünleşen dünyevî ve uhrevî gücün bölünmesini Müslüman dünyaya dikte ettirerek sınırlarını aştığını düşünmektedir. Bu kimseler, dünya Müslümanlarının rızası alınmadan, tüm Müslümanların

⁴⁶ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 65-66.

⁴⁷ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 60.

onayı doğrultusunda cüppe giymekte olan halifenin statüsünün değiştirilemeyeceğini düşünmekteydiler. Halep'te de bir gurup şeyh ve ulema hoşnutsuzluklarını göstermiş, hilafete karşı gerçekleşen bu girişim karşısında bir tutum belirlemek için akşam toplantıları düzenlemişlerdir.⁴⁸ Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiserliğince 1922 Aralık'ında hazırlanan raporlar bölgede Türk halifesine karşı hoşnutsuzluğa dair bilgiler sunar. Arap ulema arasında Ankara'nın hilafet konusunda aldığı karara dair Türklerin Moskova'dan aldığı desteğe binaen Rusların verdikleri bir direktif doğrultusunda halifeliği dönüştürdüğü yönünde görüşler söz konusudur. Mustafa Kemal'in İslam'ı Bolşevikleştirmeye çalıştığı yönünde iddialar ortaya atılmaktadır.⁴⁹ Ayrıca, Beyrut'un en önemli camilerinin birinin imamı, atanmasının yasalara uygun olmadığı gerekçesiyle Abdülmecid adına namaz kıldırılmayı reddetmiştir. Şam'da bir Müslüman gazetesinde "inançlı bir Müslüman" imzası ile yayınlanan yazıda Vahdeddin savunulmuş ve onun kaçırılmadığı belirtilerek, Abdülmecid'in halife olarak tanınması reddedilmiştir. Bir diğer makalede de Ankara'nın halife seçme yetkisinin olmadığı, bu seçimin bütün Müslümanlara ait bir kongre tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁰

Fransızlara göre bu girişimler Türk karşıtı propaganda kapsamında değerlendirilmeliydi. Araplar eski saygınlıklarını kazanmak ve bölgede söz sahibi olmak için mevcut gelişmelerden yararlanmaya çalışmaktaydılar. Bu kapsamda sokaklarda sıklıkla başvurulan savlar "Türklerin geri dönüşü bizim yok olmamız demektir", "Yazar ve düşünürlerimizi ortadan kaldırarak bağımsızlığımızı elimizden almak isteyen Cemal Paşa'yı düşünün", "Türklerin bu topraklara geri dönüşü çok daha kanlı olacak ve Arapların köleleşmesine neden olacaktır" şeklindeydi. Bu çevrelerde, Arap birliğini kurmak için hilafetin bir araç olabileceği ve özellikle de Kral Hüseyin'in İstanbul'daki hilafet kurumunu Mekke'ye taşıyabileceği görüşleri hâkimdi.⁵¹ Pelle'ye göre de Araplar İslam'ı daha çok kendilerine ait görmekte ve Türk halifeye sempati duymamaktaydılar. Örneğin İstanbul'da bulunan Arap şerifleri hilafet törenine katılmayarak yeni halifeyi onaylamadıklarını gösterdiler. Şii İranlılar ise Türk halifelere karşı öğretisel nedenlerle zaten olumsuz tavır takınmaktaydılar. Pelle'ye göre bu koşullar altında İngilizler

⁴⁸ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 60-61.

⁴⁹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 20 Décembre 1922, No: 68.

⁵⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 20 Décembre 1922, No: 68.

⁵¹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 15 Décembre 1922, No: 63.

eski sultanı Arabistan'a getirip, özellikle kutsal bölgelerde, hacıları da etkileyecek bir hilafet sistemi oluşturup, İstanbul'daki halifenin gücünü oldukça kısıtlayabilirdi.⁵²

Buna ilaveten bölgesel politikalar kapsamında Suriye'nin farklı bir yönüyle öne çıktığı söylenebilir. Fransızlar, dinî duygular dolayısıyla kendini Ankara'ya yakın hissedenden pek çok Suriyeli Arap'ın yavaş yavaş kendilerini göstermeye başladıklarının da farkındadır. Bu kesim, özellikle *Cemiyetü'l-İslam*'ın faaliyetleri sonucunda yeni halifeyi tanımıştır.⁵³ Suriye'de Türk halifeye yakın duran kimselerin pek çoğunun Fransız mandasını kabul etmeyenler olduğunu belirten Fransız diplomatlar, bu hareketin önemli politik sonuçlar doğurabileceğini ve yakından takip edilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵⁴ Fransızlar, Suriye'de Ankara'ya yakınlık hissedenden kesim karşısında Abdülmecid'i tanımayan bazı Halep ve Şam uleması ile temasa geçmeyi tasarlamış ve bu sayede Fransız karşıtı hareketleri dengelemeye çalışmışlardır.⁵⁵

Öte yandan Abdülmecid'in Fransız çıkarları bağlamındaki pozisyonunun ilerleyen zamanlarda sorgulanmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin 1923 Nisan'ında Beyrut Fransız yüksek komiserliğinden gönderilen raporda Abdülmecid yerine Vahdeddin'in halife olarak tanınmasının Fransız çıkarları açısından çok daha iyi olacağı yönünde yorumlar içeren bir mektup yer alır. Bu mektup, "hayırsever bir Müslümandan" başlığı altında yüksek komiserliğe iletilen imzasız bir değerlendirme raporu formatındadır. Fransız Dışişlerine ulaştırılması şüphesiz içerik itibarıyla mektubun Fransız diplomatlarının ilgisini çektiğini göstermektedir. Temel varsayım, özellikle Suriye'de Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan sempatinin Fransızlar için tehdit oluşturabileceğine dayanmaktadır. Buna göre, Türk ordusunun başarıları *cahil* ve *fanatik* doğu halklarını etkilemekte, Suriye'de bazı kesimler

⁵² MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Pelle, 28 Novembre 1922, No: 52.

⁵³ Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal Paşa İngiliz ve Fransız işgali karşısında Arap Kuva-yı milliyesini güçlendirmek üzere Suriye topraklarında propaganda faaliyetleri sürdürmüştü ve bu girişimler Suriye'de Ankara'ya ittifak zemininde bağlılık hissedenden bir kesimin oluşmasına yol açmıştı. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, ATAM Yay., Ankara, 2015, s. 167.

⁵⁴ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, La Question du Khalifat vue de Beyrouth, 20 Décembre 1922, No: 68.

⁵⁵ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Séparation du Sultanat et du Khalifat, Beyrouth, 16 Avril 1923, No: 98. Benzer şekilde Fransız diplomatlar, Ortadoğu'daki çalkantılardan dolayı endişelenen ve kendi ülkelerinde düzenin yerinde olduğu için mutluluk duyan Faslılara da Panislamizm'den uzak kalmaları yönünde telkinde bulunmuşlardır.

arasında Gazi Mustafa Kemal ve Türk halkı özgürleştirici bir güç olarak görülmektedir ve böylesine *Türkofil* bir akım oldukça tehlikelidir.⁵⁶ Bu ortam içerisindeki kitleler üzerinde TBMM güdümündeki bir halifenin siyasî faaliyetleri Fransız işgallerine karşı büyük bir tehdit oluşturmaktadır.⁵⁷ İlgili raporda yeni halifenin yalnızca TBMM'nin maşası olduğu, kendi kendine karar verme yetkisinin bulunmadığı ve meclisin İslam'la ilgili bütün meselelerde halifeyi yönlendirme yetkisinin olduğuna işaret edilmektedir: Türkler, Suriye ve Yemen'deki iddialarından henüz vazgeçmiş değillerdir, Kuzey Afrika'daki emellerinden de vazgeçmeyeceklerdir, yeni halife ise bu uğurda İslam'ın kör bir enstrümanı olacaktır. Ayrıca raporda yeni halifenin Moskova'dan verilen ve Ankara'da uygulanan kararlar doğrultusunda bütün Müslümanlara hitap edeceği iddia edilmektedir.⁵⁸ Bu şartlar altında Fransızlara kendi çıkarlarını korumak adına eski Sultan Vahdeddin'i halife olarak tanımaları tavsiye edilmektedir. TBMM güdümünde olmadığı için kendi kararlarını alabilir ve özellikle Batı nüfuzu altında, dünya genelinde hiçbir risk oluşturmaz. Moskova'nın nüfuzu altında TBMM tarafından tahttan indirilen Vahdeddin'e, Batılı bir güç yeniden halife olması konusunda yardımcı olabilir. Vahdeddin'in yeniden halife olabilmesine dair meşru zemin hakkında da bilgiler sunulmaktadır. Şöyle ki yeni halife seçimi seriata uygun surette gerçekleşmemiştir. Halife değişimi yalnızca, halifenin kendi kararı doğrultusunda istifasını sunması, halifenin dinden çıkması, deva bulmaz bir akıl hastalığına yakalanması veya ölmesi durumunda söz konusu olabilir. Oysaki Vahdeddin ne istifasını sunmuş, ne din değiştirmiş, ne de delirmiş denilmektedir.⁵⁹

Vahdeddin'in hilafete seçilmesiyle ilgili Tunus'ta da benzer eğilimler söz konusu olmuştur. Tunus'ta görevli Fransız Başkonsolos Lucient Saint (1923-1929), 28 Kasım 1923'te Tunus Beyi ile yaptığı görüşmede, Bey'in Kemalistlerin gerçekleştirdiği halife seçiminin Müslüman dünyasıyla istişare edilerek genel konsensüsle gerçekleşmediğini ve buna karşılık olarak İngilizlerin eski sultan Vahdeddin'i Mekke'ye götürerek Kral Hüseyin yönetiminde halife olarak kalmasını sağlayabileceğini söylediğini aktarır. Tunus Beyi ayrıca Müslüman kralların da kendi ülkelerinde kendilerini halife olarak ilan etme riskinin de olduğunu belirtmiştir. Saint, hatta son

⁵⁶ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Séparation du Sultanat et du Khalifat, Beyrouth, 16 Avril 1923, No: 95-96.

⁵⁷ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Séparation du Sultanat et du Khalifat, Beyrouth, 16 Avril 1923, No: 96.

⁵⁸ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Séparation du Sultanat et du Khalifat, Beyrouth, 16 Avril 1923, No: 96.

⁵⁹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Séparation du Sultanat et du Khalifat, Beyrouth, 16 Avril 1923, No: 96.

günlerde Tunus şeyhülislamına, Cuma hutbesini yeni halife Abdülmecid adına değil de adet olageldiği üzere Vahdeddin'in adına okumasının tavsiye edildiğini aktarır.⁶⁰ Ancak mevcut belgeler, Vahdeddin'in yeniden hilafeti konusundaki bu tavsiyeler karşısında Fransız diplomatların kayda değer hiçbir olumlu yaklaşım sergilemediğini göstermektedir.

1923 yılı sonlarında Abdülmecid'e ve Türk halifeye atfedilen önemin Fransızların nezdinde azalmaya devam ettiği söylenebilir. Hilafet sorunu ile ilgili M. Kellal Almenouar tarafından hazırlanan ve Cidde Fransız Konsolosu'ndan Fransız Dışişlerine gönderilen rapor, dönem itibariyle hilafetin tüm dünya Müslümanları için ne ifade ettiğine ilişkin ilginç analizler içerir. Rapor, İslam dünyasının Peygamber Muhammed'in döneminkine kıyasla çok büyük değişiklikler yaşadığını ve hilafetin artık ilk dönemlerdeki işlevselliğinin kalmadığını vurgulamaktadır. Çünkü o çağlarda bütün Müslümanlar, ümmetin halifesi ve aynı zamanda imparatorluğun kralı konumundaki tek bir yönetici tarafından aynı çatı altında idare edilirdi. Dinî ve siyasî liderlik arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir ayrılığa zemin oluşturmaması bakımından böylesine bir sistem büyük avantaj sahibiydi. Ancak artık Müslümanlar hâlihazırda bir diğerinden uzak ve otonom ülkeler üzerinde, yabancı güçlerin mandası altında yaşamaktadır. Bu durum halifenin Müslüman dünyası üzerindeki dinî ve siyasî otoritesini önemli oranda sarsmıştır. Örneğin Mısır kralı Mısırlıların, İstanbul Sultanı Türklerin, Molla Yusuf Faslıların, Hüseyin bin Ali Hicazlıların ve İbni Suud Vahhabilerin halifesi konumundadır. Ancak Cezayir, Senegal, Suriye, Java, Hindistan, Filistin ve Trablus'un durumu biraz daha karmaşıktır. Yabancı güçlerin denetimi altında yaşayan bu ülkelerde siyasî lider Hristiyan'dır. Ancak Avrupalı ülkelerin Müslüman kolonilerin dinî özgürlüklerine müdahale etmeme yönündeki tavırlarından dolayı bu ülkeler bir diğer bağımsız Müslüman ülkenin kral veya sultanını halife olarak kabul edebilirler. Ancak bu durumda yönetimler, yabancı bir halifenin, toplum üzerinde dini olduğu kadar siyasî nüfuzunun da oluşabileceği kaygısıyla itirazda bulunacaklardır. Öte yandan İslam, temel itibariyle kuramsal açıdan risk altında değildir. Bu bakımdan tarihin bir döneminde var olmuş olan hilafet kurumu günümüzde hiçbir ihtiyaca cevap verecek durumda değildir. Birbirinden bağımsız yaşayan Müslüman toplumlar kendi sınırları içerisinde kendi İslami metot ve kurallarını tesis etmişlerdir.⁶¹

⁶⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Têlégramme de Lucient Saint, Tunis, 29 Novembre 1922, No: 53-54.

⁶¹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Consul General de France en Djeddah a son Excellence Monsieur R. Poincaré, 14 Octobre 1923, No: 103.

Burada belirtilen bakış açısı Fransızlar için oldukça değerli görünmektedir. Her bir İslamî topluluğun kendi halifesini belirlemesi pek çok Müslüman sömürgesi bulunan Fransızlar için pratik bir çözüm olarak algılanmaktadır. Nitekim Fransız Cidde Başkonsolosu, 400 milyon Müslüman'ın yeryüzünün bütün sathına dağılmış durumda, Hristiyan güçlerin dominyonu altında yaşadıklarını ve aralarında çıkar çatışmalarının söz konusu olduğunu belirtir. Müslümanların komutanı sıfatıyla İstanbul'daki sultan halifenin Cihan Harbi öncesinde ilan ettiği cihadın başarısızlıkla sonuçlanmasını örnek olarak gösteren Fransız diplomat, Fas, Umman, Afganistan ve Zanzibar sultanlarının kendi ülkeleri içerisinde halife ilan edilmesinin Fransa açısından önemli bir avantaj olduğunu ekler.⁶²

Fransız diplomat temel itibariyle kutsal topraklarda yerleşik bir Arap halifeyi, Fransız çıkarları açısından bir Türk halifeye kıyasla daha sakıncalı bulmaktadır. Bunun nedeni kutsal topraklarda ikamet eden ve tüm Müslümanlara hitap eden tek bir halifenin hac vazifesi için bölgeyi ziyaret eden Müslümanlar üzerinde propaganda yapıp nüfuz kazanabileceği düşüncesidir. Ayrıca, birden çok halifenin mevcudiyeti İslami kurallar çerçevesinde kabul görmektedir.⁶³

Öte yandan Fransızlar, İngilizlerin hilafetle ilgili faaliyetlerini yakından takip etmekte ve karşı politikalar geliştirmektedirler. Kudüs Fransız Başkonsolosu Louis Rais'in Fransızların İngilizlerin girişimleri karşısındaki önerisi bu noktada kayda değerdir. Rais, gizli kaynaklardan edindiği habere göre İngilizler, Amman'da bulunan Hicaz kralını 24 saatliğine Kudüs'e davet edip, Hz. Ömer camiinde namaz kıldırarak, burada ona hilafet cübbesini giydirmeyi planlamaktadır. Buna karşı Fransız Başkonsolos, Filistin'de Suriye ve Filistin gazetelerinde yayınlanacak olası haberlerle Müslümanlarda halifelik hususunda Avrupalılara karşı bir güvensizlik oluşturulmasını ve bu sayede İngilizlerin girişiminin başarısızlığa uğratılmasını önermiştir.⁶⁴ Fransız ve İngilizler arasında hilafetle ilgili çekişmelerin tarihçesini 1. Dünya Savaşı yıllarına götürmek mümkündür. 1915 yılında Şerif Hüseyin'in İngiltere denetiminde halife ilan edilmesi olasılığı karşısında alarına geçen Fransızlar hilafeti Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölmeyi düşünmüşlerdi. Buna göre İngiliz denetiminde halife ilan edilecek olan Şerif Hüseyin Doğu Hilafeti'ni tesis edebilecekken

⁶² MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Consul General de France en Djeddah a son Excellence Monsieur R. Poincaré, 1 Décembre 1923, No: 112.

⁶³ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, le Consul General de France en Djeddah a son Excellence Monsieur R. Poincaré, 1 Décembre 1923, No: 112.

⁶⁴ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Rais, Jerusalem, 27 Décembre 1923, No: 128.

Fransızlar buna karşı, Fas'ta ilan edilecek bir hilafet doğrultusunda Batı Hilafeti'ni yaratıp Fas, Tunus ve Cezayir'i güvence altına alabileceklerdi.⁶⁵

Hilafetin Kaldırılması

Fransız diplomatların Fransız çıkarları açısından ne türden bir hilafet seçeneğinin daha iyi olacağını tartıştıkları süreçte Türkiye'de Abdülmecid'in konumuna dair Kasım 1923 itibarıyla esaslı tartışmalar başladı. Esasen 1922 Kasım'ında saltanatın kaldırılması ile başlayan ve o tarihten beri süregelen halifenin hukukî ve idarî durumuna dair inişli çıkışlı tartışmalar artık hem basının, hem de meclisin iyiden iyiye gündemine taşınmıştı. İstanbul gazetelerine göre mebuslar arasında halifeye dair üç temel görüş vardı. Bunlardan ilki halifenin Türkiye'den çıkarılması, diğeri halifenin Konya'ya yerleştirilmesi, üçüncüsü ise İstanbul'da kalmasından yanaydı. Fransızlar, ilk görüşün daha çok aşırı çevrelerce dillendirildiğinden dolayı ikinci görüşün daha fazla taraftar bulacağını düşünüyorlardı. Fransızlar, bu haberlerin bu şekilde basına yansımalarının başta Kuzey Afrika'daki Fransız kolonileri olmak üzere Müslüman çevrelerin gözünde Türk hükümetinin saygınlığını azaltacağı görüşündeydi.⁶⁶

Fransız diplomat Jesse Curely, 17 Şubat 1924 tarihli raporunda Mustafa Kemal'in hilafeti ve vakıfları kaldırmayı planlamakta olduğunun ve ordu komutanları ile İzmir'de bu hususta bir toplantı yaptığının farkındadır.⁶⁷ Kısa süre sonra hilafetin kaldırılmasıyla birlikte Curely, Mustafa Kemal'in

⁶⁵ Fahir Armaoğlu, "Hilafetin Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 41, s. 352.

⁶⁶ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Monsieur Jesse-Curely Gerant du Haut Commissariat de la République Française en Orient a son Excellence Monsieur R. Poincaré, 17 Novembre 1923, No: 110.

⁶⁷ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Télégramme de Jesse Curely, Constantinople, 17 Fevrier 1924, No: 140. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de İsmet İnönü, Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak ile yaptığı toplantıda hilafetin kaldırılmasında hemfikir olduğunu aktarır. Gazi'nin 1924 Ocağında İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraf da hilafetin ilgasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Güven Yay., İstanbul 1998, s. 302. Esasen Mustafa Kemal Paşa hilafet kurumuna mesafeli kalmış ve Abdülmecid'in hilafetini takip eden aylarda dahi tüm dünya Müslümanlarına hitap edecek ve onları yönlendirebilecek bir halifelğin mümkün olmadığını çeşitli konuşmalarında ifade etmiştir. Gazi, Fransız diplomatların dönem dönem vurguladığı, hâlihazırda pek çok Müslüman topluluğun bağımsız olmadığı, kendi idarecilerini halife olarak tanıdıkları, İran ve Afganistan gibi bağımsız Müslüman ülkelerin ise Türk halifenin etki alanına giremeyeceğini henüz 1923 yılı başlarında dile getirmişti. Karal, **a.g.e.**, s. 119-120. Hilafetin kaldırılmasına ilişkin Halk Fırkası grup toplantısı gizli zabıtları, halifelğin kaldırılmasına karşı muhalefet ve hanedanın geleceğine ilişkin temel tartışmalar için bkz. Cemal Kutay, **Tarihte Türkler, Araplar ve Hilafetin Kaldırılması**, Aksoy Yay., İstanbul, 1998, s. 202.

yönlendirmeleri doğrultusunda gerçekleşen meclis oturumunda, cılız bir muhalefetin İslam'ın temel direklerinden sayılan hilafet kurumunun kaldırılmasını eleştirdiğini aktarır.⁶⁸ Bu gelişmeyle birlikte İstanbul Valisi Haydar Bey, beraberindeki bir heyet ile 3 Mart gecesi Dolmabahçe Sarayı'na giderek mahlu Halife Abdülmecid'e saltanatın kaldırılışını resmen tebliğ etti. İlk etapta yaşadığı şokun etkisiyle durumu kabullenmek istemese de elinden herhangi bir şey gelmeyeceğini anlayan Abdülmecid, ailesi ve özel eşyaları ile birlikte kısa süre zarfında sarayı terk etti ve Simplon Ekspresi ile İsviçre'ye gitti.⁶⁹ Hilafetin kaldırılması İstanbul'da hiçbir tepki doğurmamış, halk gündelik işleriyle meşgul olmuştur. Fransız diplomat bu durumu Türklerin, ırklarının temel özelliği olarak müthiş derecede ilgisizlik gösterdikleri şeklinde yorumlar. Hükümet yanlısı basın hilafetin kaldırılmasını Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olarak kutlarken, muhalif basın ise gelişmeleri ülkedeki dönüşümün bir parçası şeklinde yorumlamakla yetinmiştir. Muhalif liderler de yurtdışına dağılmaya karar vermişlerdir. Eski başbakan Rauf Bey, Paris ve Berlin'e, Tanin direktörü Hüseyin Cahit Venedik'e, Tevhîd-i Efkâr başyazarı Valid Bey ise Fransa'ya gidecektir. Curely, Kemalist yönetimin geçmişe kıyasla daha da sertleşmeye başladığı kanaatindedir.⁷⁰

Hilafetin kaldırılması ile birlikte kapsamlı bir rapor hazırlayan General Pelle de gelişmelerin Türkiye'deki iç politika, Müslüman dünyası ve Fransa açısından nasıl bir manzara doğurduğuna dair esaslı tespitlerde bulunmuştur. Pelle, Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile birlikte Müslümanlar için siyasî güçten yoksun bir *papalık* kurulacağı yönünde düşüncelerin ortaya çıktığını, ancak gelinen nokta itibarıyla bunun hayata geçirilemediğini, Vahdeddin'den sonra yeni bir halife seçilmiş olsa da hilafetin tam olarak hiçbir zaman tesis edilmediğini belirtir.⁷¹ Pelle, Osmanlı hanedanından gelen bir prensi geleneksel teamüller çerçevesinde halife olarak seçmenin TBMM'de bir takım tereddütler oluşturduğu, bu durumun, halk arasında günümüze kadar ulaşan bir kafa karışıklığı yarattığı ve yeni siyasî krizlere zemin teşkil ettiği görüşündedir. Ayrıca, milliyetçilik hususunda ılımlı yaklaşımları olan yeni halife Abdülmecid'in sergilediği olumlu algı ve

⁶⁸ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Monsieur Jesse-Curely Gerant du Haut Commissariat de la République Française en Orient a son Excellence Monsieur R. Poincaré, 5 Mars 1924, No: 161.

⁶⁹ Satan, a.g.e., s. 157.

⁷⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Monsieur Jesse-Curely Gerant du Haut Commissariat de la République Française en Orient a son Excellence Monsieur R. Poincaré, 5 Mars 1924, No: 164.

⁷¹ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Note de General Pelle pour Monsieur le Président du Conseil, 27 Février 1924, No: 143.

Müslümanlar üzerindeki itibarı, hükümetin ilk etapta ona dış dünyaya dair büyük bir rol biçmesine neden olmuş; ancak halife kısa süre içerisinde Dolmabahçe Sarayı'nda tecrit edilmişti. Mustafa Kemal, ona Müslüman dünyası ile iletişim kurma olanağı vermemiş, üstelik etrafı ajanlarla örülmüştü. Pelle'ye göre, Rauf Bey ve Kazım Karabekir'in muhalif davranışları da istiklal mahkemelerinin müdahalesine bahane oluşturmuş ve neticede halife Abdülmecid tamamıyla soyutlanarak silikleşmişti. Fransız diplomat halifeliğin kaldırılması ve halifenin sınır dışına sürülerek vakıflara el konulmasını, Mustafa Kemal'in geleneklere karşı attığı bir diğer büyük adım olarak görmekteydi.⁷² Türk hükümetinin bu konudaki adımları tamamıyla Mustafa Kemal'in şahsiyeti bağlamında şekillenmekteydi ve bu politikalar, Mustafa Kemal'in devrimci ruhunun, milliyetçiliğinin ve yükselen otoritesinin karakteristiğini taşımaktaydı.⁷³

Pelle'ye göre Mustafa Kemal hiçbir surette halife olma niyetinde değildir. Türkiye, an itibarıyla tamamen Gazi'nin kontrolü altında olsa da günün birinde suikast ya da başka bir nedenden dolayı onun ortadan kaybolabileceği ve bu durumda hanedan üyesi Abdülmecid'in yönetimi ele geçirebileceği düşüncesindedir. Yani Abdülmecid, Mustafa Kemal'in liderliği için bir risk unsurudur ve yurtdışına gönderilerek etkisizleştirilmiştir.⁷⁴

Öte yandan Pelle'nin, mevcut durum itibarıyla Müslümanlar arasında hilafet sorununa karşı temel bakış açılarını ana hatlarıyla analizi ilginç yorumlar içerir. Arap perspektifinden bakıldığında temel politika Kral Hüseyin'in halife seçtirilmesi yönündedir. Bu politika İngilizlerce yoğun şekilde desteklenmektedir. Ancak Pelle, Kral Hüseyin'in hilafete getirilme ihtimalini pek olası görmez. Ayrıca Arap halife ihtimali Fransızların, Kuzey Afrika politikaları bakımından olumsuz olabilir. Gizliden gizliye İngiliz kontrolünde ve İngiliz politikalarını benimseyen ve İslam'ın kutsal topraklarında ikamet eden bir halife, Fransızlar için önemli bir tehdittir. Mısır'a bakıldığında Sultan Fuat şüphesiz kendini halife ilan etmek isteyecektir, ancak Müslüman dünyasında bunun kabul görme olasılığı yüksek değildir. Ayrıca Mısır hali hazırda tam bağımsız olabilmiş de

⁷² Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte yalnızca Halife Abdülmecid değil Osmanlı hanedan üyeleri yurtdışına çıkarıldı. Hanedanın yurtdışına çıkarılması süreci için bkz. Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları" *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 8 S.29, 2002, s. 15-29.

⁷³ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Note de General Pelle pour Monsieur le Président du Conseil, 27 Février 1924, No: 144.

⁷⁴ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Note de General Pelle pour Monsieur le Président du Conseil, 27 Février 1924, No: 145.

değildir. Pelle, Orta Asya Türkleri, Afganlar, Hintliler ve Javalıların da hilafete dair herhangi bir girişim içerisinde olacağını düşünmemektedir ve İranlılar da zaten heretiktir (şii).⁷⁵

Pelle, tarihî nitelikteki bu olayın Fransa'nın Müslüman dominyonları bağlamında son derece önemli bir gelişme olduğunu ve kısa zaman içerisinde bazı önemli kararlar almalarının gerekebileceğini belirtir. Ancak o, her halükarda Türkiye'de hilafetin kaldırılmasını Fransa açısından olumlu karşılamaktadır.⁷⁶ Fransızlar açısından en temel sorun Tunuslulardır. Türk halife adına hutbe okutmakta olan Tunuslular, bu durumda ne yapacaklardır? Hutbenin halife Molla Yusuf adına okunduğu Fas ve Cezayir'de ise henüz bir sorun olmadığını belirten Pelle'nin en temel endişesi, dünya Müslümanlarının büyük bölümü tarafından kabul edilecek yeni bir halifenin, Fransa'nın Müslüman dominyonlarına da cazip gelebilme ihtimalidir.⁷⁷ Abdülmecid'in geleceği hususunda ise onun şüphesiz Vahdeddin'in düştüğü hataya kapılmayacağı ve kendini İngilizlerin kollarına atmayacağı kanaatindedir.⁷⁸ Nitekim Hristiyan bir ülkeye yerleştiği anda hilafete dair bütün iddiası kaybolacaktır. Bir dizi kritik soru işaretleri Pelle'nin kafasını karıştırmaktadır: Abdülmecid Fransa'ya iltica etmeyi düşünebilir mi? Bu durumda Fransa onu geri çevirmeli mi? Ya da onu Tunus'a yerleştirmeli mi? Bu sorulara karşı geliştirilecek olan politika, Kemalist cumhuriyet karşısında oldukça hassas niteliktedir.⁷⁹ Pelle, Türkiye'de hilafetin kaldırılması ile

⁷⁵ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Note de General Pelle pour Monsieur le Président du Conseil, 27 Février 1924, No: 145.

⁷⁶ Karal, a.g.e., s. 126, Ahmet Emin Yalman'a atıfta bulunmak suretiyle emperyal güçlerin Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasına karşı olduklarını belirtir. Ancak Fransız dokümanları bu yönde ipuçları sunmamaktadır.

⁷⁷ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Note de General Pelle pour Monsieur le Président du Conseil, 27 Février 1924, No: 146.

⁷⁸ Türkiye'de halifeliğin kaldırılması karşısındaki İngiliz tutumunu resmetmesi bakımından 1 Nisan 1924'te Yorkshire Post gazetesinde yayınlanan "The Lausanne Treaty" başlıklı yazı oldukça ilgi çekicidir. Yazıda, Lozan görüşmeleri esnasında halifeye, yani Türkler'e karşı olumsuz tavırların devam ettirilmesi durumunda Hint Müslümanlarının İngiltere'ye karşı geleceği türünden içi boş bir tehdit uygulandığını ve bu durumun İngilizlerin elini zayıflattığını, artık şartların değiştiğini ve özellikle Musul sorunu karşısında, artık Türkiye'de halifeliğin de kaldırılmış olduğu gerçeğiyle İngiltere'nin daha rahat hareket edebileceği vurgulanmıştır. İlgili değerlendirmenin tam metni için: "The Lausanne Treaty", *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, 01 April 1924.

⁷⁹ Halifeliğin kaldırılması ile birlikte Fransız basınında Abdülmecid'e dair pek çok haber çıkmıştır. Bu haberlerin bazılarında Abdülmecid'in Fransa'da ağırlanması gerekliliğine vurgu yapılmış ve bunun Fransızların Müslüman sömürgeleri bakımından da olumlu sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir. *Liberte* gazetesinde 6 Mart 1924 tarihinde Abdülmecid'in durumuna ilişkin yayınlanan haber bu bakımdan ilgi çekicidir. Bilal Şimşir, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, Bilgi Yay, Ankara, 1999, s. 246.

ortaya çıkan karmaşık sorunlar ve alınacak kararlar hususunda Kuzey Afrika'daki Fransız idarecilerinin görüşlerine başvurulmasının önemine de dikkat çekmektedir.⁸⁰

Sonuç

Son halife Abdülmecid'in 1924 Mart'ına kadar süren yaklaşık 15 aylık hilafeti Fransızlarca yakından takip edilmiştir. Abdülmecid'in halifeliği ilk etapta Fransızlarca son derece olumlu karşılanmış, Fransız dili, edebiyatı ve kültürüne olan aşinalığı nedeniyle frankofon olarak nitelenen yeni halife Fransız çıkarları bakımından tehdit olarak görülmemiştir. Nitekim halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Abdülmecid önce İsviçre sonra Fransa'ya geçmiş ve hayatının sonuna değin bu ülkede yaşamıştır. Fransızların Abdülmecid'in halifeliğini iki ayrı zemin üzerinde değerlendirmeye tabi tuttuğunu söylemek yanlış olmaz. Bunlardan ilki 19. yüzyılda edindikleri Fas, Tunus ve Cezayir'den oluşan Kuzey Afrika'daki sömürgeleri, diğeri ise 1. Dünya Savaşı sonrası yerleştikleri Suriye ve Lübnan topraklarıdır. Fas, Tunus ve Cezayir bağlamında Abdülmecid'i bir tehdit olarak algılamazken, özellikle Suriye'de Türk halifeye yönelik ortaya çıkan bağlılık ve sevgi gösterileri Fransızları alarma geçirmiştir. Bu noktada, bölgedeki Türk karşıtı faaliyetleri destekleme politikaları geliştirilmiştir. Diğer yandan Fransızların hilafete dair en temel kaygılarının başında Hicaz topraklarında İngilizlerin denetiminde bir Arap hilafetinin oluşturulması ve bunun dünya Müslümanlarınca kabul görmesi olasılığıdır. Fransızlar, hac yapmak üzere Hicaz'a giden Müslüman sömürgelerinin burada yerleşik Arap halifenin propaganda söylemlerine maruz kalacağı ve onun düşüncelerine meyil gösterebileceği düşüncesindedir. Bu kapsamda İstanbul'da yerleşik bir Türk halife Fransızlar açısından çok daha müspet algılanmaktadır.

Türkiye'de halifeliğin kaldırılması ise Fransızlar bakımından son tahlilde ideal bir durum olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta Abdülmecid'in hilafetine müthiş derecede olumlu yaklaşan Fransızlar, Suriye'deki çeşitli Fransız karşıtı propaganda girişimleri karşısında alarma geçmiş ve onu bu topraklardaki egemenlikleri için tehdit olarak algılamışlardır. Türkiye'de Hilafetin kaldırılması Fransızları Suriye politikaları bağlamında rahatlatmıştır.

---

⁸⁰ MAÉ, Levant 1918-1940, Turquie, Vol 110, Note de General Pelle pour Monsieur le Président du Conseil, 27 Février 1924, No: 147.

KAYNAKÇA**Arşivler**

İngiliz Ulusal Arşivleri (**National Archives of the UK**)

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Les archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères à La Courneuve (**MAÉ**))

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Kitaplar

Akgün, Seçil Karal, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, İstanbul, 2006.

Bardakçı, Murat, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1991

Kandemir, Feridun, **Kendi Ağzından Rıza Tevfik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.

Kılınçkaya, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, ATAM Yay., Ankara, 2015.

Kutay, Cemal, **Tarihte Türkler, Araplar ve Hilafetin Kaldırılması**, Aksoy Yay., İstanbul, 1998.

Öke, Mim Kemal, **Hilafet Hareketleri**, İrfan Yay., İstanbul, 2005.

Özcan, Azmi, **Panislamizm, Indian Muslims, the Ottomans and Britain**, Brill, Leiden, 1997.

Satan, Ali, **Son Halife Abdülmecid Efendi**, Yazıgen Yay., İstanbul, 2016.

Şimşir, Bilal, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi Yay, Ankara, 1999.

Uçman, Abdullah, **Rıza Tevfik Hayatı Eserleri**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul, 1986.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Yay., İstanbul, 1975.

Yavuz, Bige, **Türk Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara, 1994.

Makaleler

Armaoğlu, Fahir, "Hilafetin Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 14, S. 41, 1998, s. 347-358.

Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları" **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 8 S.29, 2002, s. 15-29.

Sürelî Yayınlar

Dundee Courier

Northern Whig

The Scotsman

Yorkshire Post and Leeds Intelligencer